

PISMA

TOM 5

ŹRÓDŁA MONASTYCZNE

103

NOWOŻYTNOŚĆ
9

Redaktorzy serii:

Michał T. Gronowski OSB
Szymon Hiżycki OSB

Rada naukowa:

Marek Derwich
Dariusz Kasprzak OFM^{Cap}
Przemysław Nehring
Krzysztof Ożóg
ks. Marek Starowieyski
Ewa Wipszycka
Rafał Zarzeczny SJ
Piotr Urbański

BŁ. PAWEŁ GIUSTINIANI

PISMA

TOM 5

CAMALDOLI
W POŁOWIE TYSIĄCLECIA

ŚWIĘTY EREM TUSKULAŃSKI
W LISTACH
BŁ. PAWŁA GIUSTINIANIEGO
(1476–1528)

Przekład i redakcja naukowa

JACEK PARTYKA

TYNIEC

WYDAWNICTWO BENEDYKTYNÓW

Przekład na podstawie wydania:

GIUSTINIANI, PAOLO, *Camaldoli a metà millennio. Il Sacro Eremo nelle lettere del beato Paolo Giustiniani (1476–1528)*, red. L. BARLETTA, [S. l.], 2016 [informacja na k. tyt. v: kopie dostępne w eremie Monte Rua, Torreglia (Padova)].

Recenzja wydawnicza:

prof. dr hab. Piotr Urbański, UAM

Redakcja tomu:

Michał T. Gronowski OSB

Beda K. Kisiel OSB

Elżbieta Wiater

Konsultacja:

Tomasz M. Dąbek OSB

Korekta:

Janusz Stachowski

Opracowanie graficzne:

Jan Nieć

Imprimi potest: Opactwo Benedyktynów

L.dz. 105/2022, Tyniec, dnia 18.11.2022

✠ Szymon Hiżycki OSB, opat tyniecki

Wydanie I: Kraków 2024

ISBN 978-83-8205-260-2

ISSN 1230-6711

© Copyright by Tyniec Wydawnictwo Benedyktynów 2024

ul. Benedyktyńska 37, 30-398 Kraków

tel.: +48 534 037 299; +48 (12) 688 52 95

e-mail: zamowienia@tyniec.com.pl; www.tyniec.com.pl

Druk i oprawa:

Tyniec Wydawnictwo Benedyktynów

druk@tyniec.com.pl

SPIS TREŚCI

Wykaz skrótów	7
Skróty tytułów dzieł bł. Pawła Giustinianiego.....	15
Wprowadzenie (<i>Lorenzo Barletta EC</i>)	19
Nota wydawnicza do wydania włoskiego (2016).....	29
Nota wydawnicza do wydania polskiego (2023)	31
<i>Promemoria</i> Wincentego Quiriniego dla Tomasza Giustinianiego	35
List 76 Tomasz Giustiniani do Wincentego Quiriniego	45
List 119 Paweł Giustiniani do Wincentego Quiriniego.....	189
Wykaz opublikowanych listów bł. Pawła Giustinianiego.....	363
Indeks biblijny	369
Indeks imion i nazw własnych	373

WYKAZ SKRÓTÓW

- AC *Annales Camaldulenses Ordinis Sancti Benedicti*, red. G.B. MITTARELLI, A. COSTADONI, t. 1–9, Venezia: Giovanni Battista Pasquali, 1755–1773.
- BATTAGLIA S. BATTAGLIA, *Grande dizionario della lingua italiana*, t. 1–21 + 1–2, Torino 1967–2009.
- BOERIO G. BOERIO, *Dizionario del dialetto veneziano*, Venezia 1856² [przedruk anastatyczny, Wenecja 1973].
- BOWD S.D. BOWD, *Reform before the Reformation. Vincenzo Quirini and the Religious Renaissance in Italy*, Leiden–Boston–Köln 2002 (Studies in Medieval and Reformation Thought, 87).
- BS *Biliotheca Sanctorum*, t. 1–13 + 1–2, Roma 1961–2000.
- BT *Pismo Świętego Starego i Nowego Testamentu (Biblia Tysiąclecia)*, red. ZBIOROWA, Poznań, wydanie V.
- CACCIAMANI G. CACCIAMANI, *La reclusione presso l'Ordine camaldolese*, Fano 1960.
- Camaldoli e l'Ordine camaldolese* *Camaldoli e l'Ordine camaldolese dalle origini alia fine del XV secolo. Atti del I Convegno internazionale di studi in occasione del millennario di Camaldoli (1012–2012), Monastero di Camaldoli, 31 maggio – 2 giugno 2012*, red. C. CABY, P. LICCIARDELLO, Cesena 2014 (Italia Benedettina, 39).

- CCL Corpus Christianorum seu nova Patrum collectio. Series Latina, Turnhout 1954–
- Cenni biografici* *Cenni biografici dei venerabili eremiti che son vissuti nel s. eremo di Camaldoli, preceduti da una notizia storica intorno l'istituzione del medesimo*, Firenze 1862.
- Cons. Cam.* *Consuetudo Camaldulensis. Rodulphi Constitutiones. Liber Eremitice Regule*, red. P. LICCIARDELLO, Firenze 2004 (Edizione nazionale dei testi mediolatini, 8; seria 11, 4).
- CORTELAZZO M. CORTELAZZO, *Dizionario veneziano della lingua e della cultura popolare nel XVI secolo*, Limena (Padova) 2007 (Cultura popolare veneta. Collana di studi e ricerche sulle culture popolari venete realizzata su iniziativa della Regione del Veneto. Serie speciale).
- COURCELLE P. COURCELLE, *Conosci te stesso. Da Socrate a san Bernardo*, wstęp i przekł. F. FILIPPI, Milano 2010² (Temi Metafisici e Problemi del Pensiero Antico. Studi e Testi, 120) (wyd. oryg.: TENZE, *Connais-toi toi-même. De Socrate à saint Bernard*, Paris 1974–1975 [Études augustinienes, 3]).
- CSEL Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum, Vienna 1866–
- DBI *Dizionario biografico degli Italiani*, t. 1–81, red. Istituto dell' Enciclopedia Italiana, Roma 1960–2014.
- DENZ H. DENZIGER, *Enchiridion symbolorum, definitionum et declarationum de rebus fidei et*

- morum*, red. P. HÜNERMANN, Bologna 2003 [przedruk wyd. z 2001⁴].
- DHGE *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques*, t. 1–31, Paris 1912–2012.
- DSp *Dictionnaire de Spiritualité, Ascétique et Mystique*, t. 1–16 + 1, Paris 1937–1995.
- EC *Enciclopedia Cattolica*, t. 1–12, Città del Vaticano 1949–1954.
- EF *Enciclopedia filosofica*, t. 1–12, Milano 2006.
- EP *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu (Biblia Paulistów)*, oprac. ZESPÓŁ BIBLISTÓW POLSKICH Z INICJATYWY TOWARZYSTWA ŚW. PAWŁA, Częstochowa 2008.
- FICINO, *Opera* MARSILIO FICINO, *Opera et quae hactenus extitere et quae in lucem nuncprimum prodire omnia*, Basileae: ex officina Henricpetrina, 1576 (przedruk: *Opera omnia*, t. 1–2, red. L. FIRPO, Torino 1962 [Monumenta Politica et Philosophica Rariora ex Optimis Editionibus Phototypice Expressa, I, 7–8/9–10]).
- GSV 2 GIROLAMO [= HIERONIM], *Scritti vari*, t. 2: *Lettere scelte* [3–14, 22, 51–52, 60, 70, 80–82, 84, 102, 110, 124–127, 131, 133], red. M.E. BOTTECCHIA DEHÒ, Roma–Aquileia 2010 (Scrittori della Chiesa di Aquileia, 6/2).
- GUERRIERI, *Clavis* E. GUERRIERI, *Clavis degli autori camaldolesi (secoli XI–XVI)*, Firenze 2012 (Quaderni di C.A.L.M.A., 2).
- JEDIN, *Contarini* H. JEDIN, *Contarini und Camaldoli*, Roma 1953.

- LECLERCQ, *Un umanista* J. LECLERCQ, *Un umanista eremita. Il beato Paolo Giustiniani (1476–1528)*, Abbazia di Praglia 2009 (Scritti Monastici, 28) (wyd. oryg.: TENŽE, *Un umaniste ermite. Le bienheureux Paul Giustiniani (1476–1528)*, Roma 1951; wyd. pol.: TENŽE, *Humanista Eremita. Błogosławiony Paweł Giustiniani (1476–1528)*, tłum. E. BUSZEWICZ, Kraków 2014.
- LER RUDOLF II–III, PRZEOR CAMALDOLI, *Liber eremitice regule*, [w:] *Cons. Cam.*, s. 22–81.
- Libri tres* MARCIN III, PRZEOR CAMALDOLI, *Libri tres de moribus*, wyd. P. LICCIARDELLO, Firenze 2013 (Edizione nazionale dei testi mediolatini d'Italia, 33; serie 11, 14).
- LUGANO P.T. LUGANO, *La Congregazione Camaldolese degli Eremiti di Montecorona dalle origini ai nostri tempi con una introduzione sulla vita eremitica prima e dopo san Romualdo*, Frascati 1908 (Monografie di storia benedettina, 1).
- MASSA, *L'eremita evangelizzatore* E. MASSA, *L'eremita evangelizzatore. Un topos umanistico nella vita e nel pensiero di Paolo Giustiniani*, Roma 2006 (Paolo Giustiniani. Studi e testi, 1).
- MASSA, *L'eremo* E. MASSA, *L'eremo, la Bibbia e il Medioevo in umanisti veneti del primo Cinquecento*, Napoli 1992 (Nuovo Medioevo, 36).
- MASSA, *Una cristianità* E. MASSA, *Una cristianità nell'alba del Rinascimento. Paolo Giustiniani e il „Libellus ad Leonem X” (1513)*, Genova–Milano 2005.

- MGH *Monumenta Germaniae historica*, Hannover–Leipzig–Berlin–Münich 1826–
- Ms. Tusc. rękopis z archiwum Eremitów Tuskulańskich
- NBA *Nuova Biblioteca Agostiniana*, Roma 1965–2005.
- NDPAC *Nuovo Dizionario patristico e di antichità cristiane*, red. A. DI BERARDINO, t. 1–3 + 1, Genova–Milano 2006–2010.
- Nuovo atlante* *Nuovo atlante storico geografico camaldolese*, red. F. DI PIETRO, R. ROMANO, Roma 2012.
- OGM *Opere di Gregorio Magno*, Roma 1992–2014.
- Pagine* *Pagine di santi veneziani. Antologia*, red. S. TRAMONTIN, Brescia 1968 (Biblioteca agiografica veneziana, 4; Studium cattolico veneziano, 6).
- PAGNANI A. PAGNANI, *Storia dei Benedettini Camaldolesi. Cenobiti, eremiti, monache ed oblati*, Sassoferrato 1949.
- PFLIEGER A. PFLIEGER, *Liturgicae orationis concordantia verbalia. Prima pars: Missale Romanum*, Romae–Friburgi Brisgoviae–Basileae 1964.
- Promemoria* WINCENTY QUIRINI, *Promemoria per Tommaso Giustiniani* [1510], Ms. Tusc. Q IV, n. 33,1, f. 545rv, TLF I, s. 298.
- PSP Pisma Starochrześcijańskich Pisarzy, Warszawa 1969–
- RB *Reguła św. Benedykta*, przekł. A. ŚWIDERKÓWNA, Kraków 2005³ (wyd. bilingwiczne).
- RC RUDOLF I, PRZEBOR CAMALDOLI, *Rodulphi Constitutiones*, [w:] *Cons. Cam.*, s. 2–21.

REV	<i>Regula eremitice vite</i> , Fontebuono: Bartolomeo Zanetti, 1520 [EDIT 16, C–612].
SAEMO	<i>Opera Omnia di Sant'Ambrogio</i> , Milano–Roma, 1980–2004.
<i>San Michele in Isola</i>	<i>San Michele in Isola. Isola della conoscenza. Ottocento anni di storia e cultura camaldolese nella laguna di Venezia. Mostra organizzata in occasione del millenario della fondazione della Congregazione camaldolese</i> Venezia, 12 V – 2 IX 2012 r. (katalog), red. M. BRUSEGAN, P. ELEUTERI, G. FIACCADORI, Torino 2012.
SCh	Sources Chrétiennes, Paris 1941–
TLF I	E. MASSA, <i>I manoscritti originali del B. Paolo Giustiniani custoditi nell'Eremo do Frascati</i> , red. E. MASSA, Roma 1967–
TLF II	BEATO P. GIUSTINIANI, <i>I primi trattati dell'amore do Dio</i> , red. E. MASSA, Roma 1974.
TLF III	BEATO P. GIUSTINIANI, <i>I trattati maggiori dell'amore di Dio</i> , red. E. MASSA, L. STURLESE, Roma 2012.
TPMA	<i>Thesaurus proverbiorum medii aevii</i> , red. KURATORIUM SINGER DER SAGW, t. 1–11 + 1, Berlin–New York 1995.
TRE	<i>Theologische Realenzyklopädie</i> , t. 1–36 + 2, Berlin–New York 1977–2007.
VEDOVATO	G. VEDOVATO, <i>Camaldoli e la sua Congregazione dalle origini al 1184. Storia e documentazione</i> , Cesena 1994 (Italia Benedettina, 13).

- Vetus ordo* MARCIN III, PRZEOR CAMALDOLI, *Vetus ordo divinatorum officiorum*, AC 6, Appendix, s. 66–203.
- ŹrMon Źródła Monastyczne, Kraków 1993–
- ŹrMon 71 PAWEŁ GIUSTINIANI, *Pisma*, t. 1: *Pochwała życia eremickiego*, tłum. EREMICI KAMEDULI GÓRY KORONNEJ, J. PARTYKA, red. nauk. J. PARTYKA, 2015.
- ŹrMon 72 PAWEŁ GIUSTINIANI, *Pisma*, t. 2: *Rozważania o modlitwie i o miłości Boga*, tłum. EREMICI KAMEDULI GÓRY KORONNEJ, J. PARTYKA, red. nauk. J. PARTYKA, 2015.
- ŹrMon 73 PAWEŁ GIUSTINIANI, *Pisma*, t. 3: *Eremita w służbie Kościoła. Memoriał do Leona X i inne dzieła*, tłum. i red. nauk. J. PARTYKA, 2016.
- ŹrMon 74 PAWEŁ GIUSTINIANI, *Pisma*, t. 4: *Traktaty większe o miłości Bożej*, tłum. i red. nauk. J. PARTYKA, 2019.

SKRÓTY TYTUŁÓW DZIEŁ BŁ. PAWŁA GIUSTINIANIEGO

<i>Cogitationes</i>	<i>Cogitationes quotidiane de amore Dei</i> [15 IV – 5 IX 1506; przedm. w ostatniej redakcji: <i>post</i> 15 V 1508 r.], TLF II, s. 1–170; <i>Riflessioni</i> , s. 101–271.
<i>De divina voluntate</i>	<i>De divina proprie preferenda voluntate</i> [3–4 V 1518 r. – ante XII 1518 r.], TLF II, s. 213–301.
<i>De homine</i>	<i>De homine. Appunti e note di lettura</i> [ante 1510], TLF II, s. 185–194.
<i>De la vera via de salute</i>	<i>De la vera et perfecta via de salute</i> [13–17 V 1526], TLF III, s. 249–294; wyd. pol. <i>O prawdziwej i doskonałej drodze zbawienia</i> , ŻrMon 74, s. 547–628.
<i>De vera felicitate</i>	<i>De vera hominis felicitate</i> [dzieło niedatowane, ale znajdujące się wśród innych tekstów z roku 1526], TLF III, s. 137–148; wyd. pol. <i>O prawdziwym szczęściu człowieka</i> , ŻrMon 74, s. 357–372.
<i>Della vera felicità</i>	<i>A Marco Antonio Flaminio. Della vera felicità</i> [= <i>Lettere</i> , 514, 24 III 1526 r.], TLF III, s. 171–246; wyd. pol. <i>O prawdziwym szczęściu</i> , ŻrMon 74, s. 411–464.
<i>Elogio</i>	<i>Elogio della vita eremitica</i> , <i>Scritti</i> , t. 1, red. EREMITI CAMALDOLESI DI MONTE CORONA, Frascati 2005; wyd. pol. <i>Reguła życia eremickiego</i> , ŻrMon 71, s. 37–40.

- Ex contemplativa vita* *Ex contemplativa vita ad activam facilem esse descensum, ex ea autem ad contemplativam difficile ascensum* [1518], [w:] TENŻE, *Un eremita al servizio della Chiesa*, s. 251–263; wyd. pol. *Łatwo jest przejść od życia kontemplatywnego do aktywnego, natomiast trudno wspiąć się z życia aktywnego do kontemplatywnego*, ŻrMon 73, s. 393–412.
- Lettera a Francesco* *Lettera a Francesco Boni* [= *Lettere*, 215, 22 II 1512], [w:] *Elogio*, s. 217–236; wyd. pol. *List do Franciszka Boniego*, ŻrMon 71, s. 349–385.
- Lettera all'eremita* *Lettera all'eremita don Leonardo* [= *Lettere*, 118, III 1511], [w:] *Elogio*, s. 237–259 (wersja we współczesnym j. włoskim: *Camaldoli a metà millennio*; wyd. oryg.: „Vita Cristiana” 21 [1952], s. 68–83; wyd. pol. *List do eremity Leonarda*, ŻrMon 71, s. 387–410.
- Lettere* *Lettere* [541 listów, od 21 III 1503 r. do roku 1524, w większości niewydane, cyt. wg numeracji w: TLF I, s. 505–521].
- Libellus* *Libellus ad Leonem X* [koniec IV – po 27 VI 1513 r.], AC 9, Appendix, 612–719; [w:] *Un eremita*, s. 31–222; wyd. pol. *Memoriał do Leona X*, ŻrMon 73, s. 45–347.
- Riflessioni* *Riflessioni sulla preghiera e sull'amore di Dio*, red. EREMITI CAMALDOLESI DI MONTECORONA, Milano 2010 (*Scritti del beato Paolo Giustiniani*, 2); wyd. pol. ŻrMon 72.

- Secretum* *Secretum meum mihi* [7 VIII – 25 X 1524 r. oraz 14–18 IX 1526 r.], TLF III, s. 1–117; wyd. pol. *Secretum meum mihi*, ŻrMon 74, s. 83–321.
- Trattato* *Trattato sull'orazione* [1518], [w:] *Riflessioni*, s. 23–48 (wersja w j. włoskim współczesnym w: *Camaldoli a metà millennio*; wyd. oryg.: „Vita Cristiana” 14 [1942], s. 117–144; wyd. pol. *Traktat o modlitwie*, ŻrMon 72, s. 30–66.
- Un eremita* *Un eremita al servizio della Chiesa. Il Libellus ad Leonem X e altri opuscoli*, wyd. EREMITI CAMALDOLESI DI MONTE CORONA, Milano 2012 (Scritti del Beato Paolo Giustiniani, 3); wyd. pol. ŻrMon 73.

WPROWADZENIE

Na początek warto przedstawić kilka krótkich informacji biograficznych. Tomasz (w zakonie Paweł) Giustiniani przychodzi na świat w Wenecji 15 czerwca 1476 r. Jesienią 1493 r. udaje się do Padwy, żeby studiować filozofię, i zostaje tam aż do lata 1504 r., kiedy powraca w ojczyście strony, by kontynuować naukę na własną rękę, w samotności. Jednak takie zbyt indywidualistyczne podejście wywołuje u niego głębokie rozczarowanie; podejmuje podróż do Ziemi Świętej (4 czerwca 1507 – styczeń lub luty 1508), z zamiarem zamieszkania wśród jakiegoś zgromadzenia zakonnego, ale bez składania ślubów.

Ostatecznie zmienia plany i powraca do ojczyzny, gdzie, w następstwie kilku rozmów z generałem kamedułów, Piotrem Delfinem, postanawia zainteresować się życiem w eremie Camaldoli w pobliżu Arezzo. Zamierza tam osiąść i prowadzić życie literata, bez obowiązku przestrzegania regularnej obserwacji, wraz z dwoma przyjaciółmi: Wincentym Quirinim i Giovannim Battistą Cipellim, nazywanym Egnazio. Jednakże po „inspekcji” przeprowadzonej latem 1510 r. Giustiniani postanawia zostać zakonnikiem regularnym. Wyjechawszy na krótko w ojczyście strony, powraca do eremu, docierając

tam 17 grudnia tegoż roku; 25 grudnia roku następnego przyjmuje habit kamedulski i otrzymuje imię zakonne Paweł. Wyświęcony na kapłana w grudniu 1518 r., wybrany na majora (przełożonego) eremu 28 lipca 1519 r., porzuca go 15 września 1520 r., żeby 9 grudnia 1523 r. założyć Towarzystwo Eremitów św. Romualda (w skrócie: Towarzystwo św. Romualda), najpierw zależne od Camaldoli, a następnie, od 7 maja 1525 r., w pełni autonomiczne.

Po okresie intensywnej działalności jako założyciel eremów – wszystkich o niewielkich rozmiarach – Giustiniani umiera podczas zarazy, 28 czerwca 1528 r., na górze Soratte (*Mons Soracte*) w pobliżu Rzymu¹. Założone przez niego towarzystwo po roku 1530 przybierze nazwę Kongregacji Eremitów Kamedułów Góry Koronnej².

¹ Na temat bł. Pawła Giustinianiego, por. E. GUERRIERI, *Paulus Iustinianus*, [w:] TEJŽE, *Clavis*, s. 186–239 (zob. również, zwłaszcza jeśli chodzi o przyjęcie święceń i funkcję majora, E. MASSA, *L'eremita evangelizzatore*, s. 208–210, przyp. 4.7–8); G.M. CROCE, *Introduzione*, [w:] TEGOŽ, *La Congregazione Camaldolese di Monte Corona e i suoi eremi in Italia*, Salzburg 2015 (Analecta Cartusiana, 311; Monasticon Coronense, 1), s. 7–9.

² Zob. LUGANO, *passim*; M. MULITZER, *Die Architektur der Kamaldulenser-Eremiten von Monte Corona in Europa*, Salzburg 2014 (Analecta Cartusiana, 311; Monasticon Coronense, 2), *passim*; G.M. CROCE, *Introduzione*, [w:] TEGOŽ, *La Congregazione*, s. 9–36, *passim* (z bibliografią, zob. tamże, s. 35–36, również na temat eremów poza Italią); TEGOŽ, *L'unione fa la forza? Monaci ed eremiti camaldolesi in Italia tra Cinque e Seicento*, [w:] *Seicento monastico italiano. Atti del X convegno di studi storici sull'Italia benedettina. Abbazia di S. Maria di Casamari (Frosinone)*, Abba-

W niniejszym tomie chcielibyśmy przedłożyć uwadze życzliwych czytelników trzy teksty wydobyte z rękopiśmiennej spuścizny Pawła Giustinianiego.

Pierwszy, napisany ręką Wincentego (później, w eremie, Piotra) Quiriniego, to precyzyjny wykaz wszystkich szczegółów, co do których Giustiniani miał się dokładnie wywieść w Camaldoli w czasie swojej wizyty kontrolnej latem 1510 r., a które były związane z projektem planowanego, przez nich dwóch i Egnazia, stworzenia wewnątrz eremu małego towarzystwa naukowców niezwiązanych ze wspólnotą żadnymi ślubami czy innymi zobowiązaniami³.

Natomiast pozostałe teksty to dwa spośród 541 listów pozostawionych nam przez Giustinianiego. Pierwszy (list 76) powstał w odpowiedzi na memoriał Quiriniego – który zostaje w tym liście skomentowany punkt po punkcie – i został napisany pomiędzy eremem Camaldoli a Wenecją, w lipcu-sierpniu 1510 r. Jest w całości poświęcony dokładnemu opisowi eremu oraz jego obyczajów. W drugim zaś liście (list 119) wenecki patrycjusz, już jako eremita, zostawił nam relację ze swojego

zia di S. Domenico di Sora (Frosinone), 15–18 settembre 2011, red. G SPINELLI, Cesena 2015 (Italia Benedettina, 37), s. 221–262.

³ Na temat tego projektu por. E. MASSA, *L'eremo*, s. 102–106; 367–368; V. QUIRINI, *Promemoria per Tommaso Giustiniani* [1510], Ms. Tusc. Q IV, nr 33,1, f. 545rv, TLF I, s. 298; na temat Quiriniego i Egnazia, zob. poniżej, *List 76*, 514r, przyp. 1 oraz 461r, przyp. 20 (Giustiniani zostawił po sobie 541 listów, napisanych od 21 marca 1503 do 1524 r., w znacznej części niewydanych drukiem, tu cytowane są z zastosowaniem numeracji z TLF I, s. 505–521).

pierwszego kamedulskiego Wielkiego Postu (1511). Te dwa teksty już wcześniej przykuły uwagę Jeana Leclercqa, który obficie je cytuje⁴.

Pomijamy tutaj, jako dobrze znane, dzieje św. Romualda (ok. 952 – ok. 1027)⁵ i założonego przez niego eremu w Camaldoli⁶. Wydaje się jednak słuszne, by krótko zatrzymać się na kilku opisach tego eremu, które powstały w wieku XV i XVI. Można by rozpocząć od kameduły Agostina di Portico (1408/1409–1468), który wprawdzie nie pozostawił systematycznego opisu, ale w swoich listach dostarcza wielu informacji na temat pu-

⁴ Por. J. LECLERCQ, *Un umanista eremita*, s. 60–61 (list 76); 75–79 (list 119). Ten ostatni został opisany „jako jeden z najcenniejszych dokumentów” pozostawionych nam przez Giustinianiego; zob. tamże, s. 75. Polskie wydanie: TENŻE, *Humanista-Eremita. Błogosławiony Paweł Giustiniani (1476–1528)*, tłum. E. BUSZEWICZ, Kraków 2014.

⁵ Na jego temat zob. przynajmniej E. GUERRIERI, *Romualdus*, [w:] TEJŻE, *Clavis*, s. 304–331; F. DI PIETRO, R. ROMANO, *Introduzione* [w:] *Nuovo atlante storico geografico camaldolese*, red. F. DI PIETRO, R. ROMANO, Roma 2012, s. 16–22.

⁶ Bardzo zwięzły opis Camaldoli, zob. *Nuovo atlante*, s. 153–154; bardziej szczegółowo o dziejach tej pustelni oraz innych tego zgromadzenia, zob. F. DI PIETRO, R. ROMANO, *Introduzione* [w:] *Nuovo atlante*, s. 23–35; bardziej szczegółowe ujęcie, zob. C. CABY, *De l'érémisme rural au monachisme urbain. Les Camaldules en Italie à la fin du Moyen Âge*, Roma 1999 (Bibliothèque des Écoles Françaises d'Athènes et de Rome, 305), *passim*; *Camaldoli e l'Ordine Camaldolese*, *passim*; G.M. CROCE, *L'unione fa la forza?*, *passim*. Na temat daty założenia tego eremu, zob. poniżej, List 76,533r, przyp. 232.

stelni i jej obyczajów⁷. W tych samych latach Girolamo Aliotti (1412–1480) włącza syntetyczny opis Camaldoli w *De monachis erudiendis* (1441)⁸.

Jednak pierwszy prawdziwy i właściwy opis tego opactwa, jaki jest nam znany – dotychczas niewydany drukiem – wyszedł spod ręki kameduły Ludovica da Porciano (którego okres działalności to lata 1453–1469), powstał po roku 1453 i został dedykowany Pierowi di Cosimo de' Medici (Piotrowi Medyceuszowi)⁹. Po nim powstał opis w tercynach dantejskich, anonimowy, ale o potwierdzonej datacji na okres generalatu Mariotta Allegriego (1453–1478)¹⁰. Następnie, w roku 1491, Ugolino Verino opisał Camaldoli w jednym ze swoich listów¹¹, natomiast kameduła-humanista Bernardino Gadolo (1463–1499)

⁷ Por. E. GUERRIERI, *Augustinus de Porticu*, [w:] TEJŻE, *Clavis*, s. 57–58; D. DELCORNIO BRANCA, *Agostino di Portico, discepolo di Traversari, tra eremo e „cura monialium”*, [w:] *Camaldoli e l'Ordine camaldolese, passim*; s. 455–472, częściowo (opis Camaldoli): s. 461, 464–465, 466–467.

⁸ Można go przeczytać w: C. CABY, *De l'érémisme rural au monachisme urbain*, s. 714–715, przyp. 46; por. D. DELCORNIO BRANCA, *Agostino di Portico* s. 461, przyp. 18; 465, przyp. 31.

⁹ Por. E. GUERRIERI, *Ludovicus Camaldulensis monachus*, [w:] TEJŻE, *Clavis*, s. 121–124; D. DELCORNIO BRANCA, *Agostino di Portico*, s. 462, przyp. 18; s. 464; s. 465, przyp. 31; s. 467, przyp. 39. Cécile Caby pracuje nad wydaniem tego tekstu.

¹⁰ Por. E. GUERRIERI, *Ludovicus Camaldulensis monachus*, [w:] TEJŻE, *Clavis*, s. 123; D. DELCORNIO BRANCA, *Agostino di Portico*, s. 461–462, przyp. 18.

¹¹ Por. C. CABY, *De l'érémisme rural au monachisme urbain*, s. 717; D. DELCORNIO BRANCA, *Agostino di Portico*, s. 462, przyp. 18; s. 465, przyp. 31.

pozostawił nam zwięzły traktat pt. *De eremo et Ordine Camaldulensi*¹².

W następnym stuleciu Cristoforo Marcello (ok. 1480 – ok. 1527), arcybiskup Korfu, w *Epistola in qua Camaldulensis eremi situs vitaeque ibidem degendae ratio et Alverniae mons luculenter describuntur* – wydanej pośmiertnie w roku 1557 – opisał oprócz położenia eremu również styl życia, jaki tam obowiązywał¹³. W roku 1570 Andrés Muñoz opublikował inny opis tego miejsca w swojej *Eremiti Camaldulensis descriptio*¹⁴, natomiast Silvano Razzi (1527–1611) wydał w roku 1572 *Descrittione del sacro eremo di Camaldoli et della regola et vita de' patri eremiti*

¹² Jego spory fragment został zacytowany w: C. CABY, *De l'érémisme rural au monachisme urbain*, s. 715–776, przyp. 47; ogólnie na temat Gadolo, por. tamże, s. 641–645; E. GUERRIERI, *Bernardinus Gadolus*, [w:] TEJŻE, *Clavis*, s. 62–67 (na temat jego opisu eremu, zob. tamże, s. 64); C. CABY, *Pratiche umanistiche e riforma monastica: gli epistolari camaldolesi latini nel Quattrocento*, [w:] *Camaldoli e l'Ordine camaldolese*, s. 547–551 (zwłaszcza w odniesieniu do jego korpusu epistolarnego); D. DELCORNIO BRANCA, *Agostino di Portico*, s. 462, przyp. 18; s. 465, przyp. 31; s. 467, przyp. 39. Autograf dzieła na temat Camaldoli znajduje się w Ms. Tusc. F II bis, n. 175, 3, k. 278r–281v, TLF I, s. 149.

¹³ Por. E. GUERRIERI, *Ludovicus Camaldulensis monachus*, [w:] TEJŻE, *Clavis*, s. 123. Opis Marcella można przeczytać w: *Annales Camaldulenses Ordinis Sancti Benedicti*, wyd. G.B. MITTARELLI, A. COSTADONI, Venezia 1755–1773, Appendix, s. 302–313.

¹⁴ Por. E. GUERRIERI, *Ludovicus Camaldulensis monachus*, [w:] TEJŻE, *Clavis*, s. 123; D. DELCORNIO BRANCA, *Agostino di Portico*, s. 465, przyp. 31. Również opis Muñoz'a można przeczytać w *Annales Camaldulenses*, Appendix, s. 314–335.

*che in servizio di Dio habitano quel santo luogo*¹⁵. Niektóre z tych opisów, zwłaszcza te Agostina di Portico, Ludovica da Porciano, Bernardina Gadola oraz Silvana Razziego, dostarczają interesujących informacji również na temat sposobu żywienia w eremie¹⁶.

Opis, jaki przekazuje nam Paweł Giustiniani w listach 76 i 119, zasługuje na uznanie ze względu na żywy styl, zdecydowanie bliski językowi mówionemu, o czym świadczą bardzo liczne dialektyzmy weneckie i spora liczba błędów gramatycznych. Wartość tych dwóch tekstów wynika jednak przede wszystkim z dokładności, z jaką ukazany jest każdy aspekt życia w eremie. Ograniczymy się tutaj do kilku zaledwie przykładów. Giustiniani wielokrotnie zatrzymuje się na opisach codziennych posiłków, czyniąc to nie bez swego rodzaju subtelного poczucia humoru¹⁷; drobiazgowo są także opisy liturgii sprawowanej

¹⁵ Na temat Silvana Razziego, zob. *Annales Camaldulenses* 8, s. 230–233; na temat jego opisu eremu: tamże 8, s. 231–232; E. GUERRIERI, *Ludovicus Camaldulensis monachus*, [w:] TEJZE, *Clavis*, s. 123; D. DELCORNIO BRANCA, *Agostino di Portico*, s. 462, przyp. 7; s. 466, przyp. 39. Dla pełni obrazu dodajmy opis Tommasa Miniego (†1620) w *Sacrae eremi Camaldulensis descriptio* z 1606 r., por. *Annales Camaldulenses* 8, s. 258; C. CABY, *De l'érémisme rural au monachisme urbain*, s. 14; E. GUERRIERI, *Ludovicus Camaldulensis*, s. 123.

¹⁶ Por. D. DELCORNIO BRANCA, *Agostino di Portico*, s. 466–467, 467, przyp. 39, gdzie znajduje się stwierdzenie, że „ta kwestia zostanie przedstawiona szerzej osobno”.

¹⁷ Kompletny i systematyczny opis wikt w eremie, zob. poniżej, *List* 76, 518v–519v; kilka zabawnych obserwacji Giustinianiego

w eremie¹⁸ oraz poszczególnych pustelników, których cechy fizyczne i psychiczne są przedstawiane z wnikliwością i jednocześnie wyrafinowaniem, które zdecydowanie wykraczają poza przeciętność¹⁹; nie brakuje – zwłaszcza w liście 119 – długich i głębokich rozważań²⁰.

Na koniec tej krótkiej prezentacji wydaje się nam słuszne, by przypomnieć, że mniej więcej dziesięć lat później Giustiniani – bez wątpienia pamiętając o być może nadmiernej drobiazgowości próśb najdroższego przecież przyjaciela Wincentego Quiriniego – stwierdzi, że dążenie do tego, by wiedzieć wszystko na temat miejsca, w którym ktoś chce się schronić, żeby służyć Panu, bynajmniej nie jest najlepszym sposobem na to, by zbliżyć się do życia eremickiego:

Taki, któremu to miejsce się nie podoba, ponieważ nie ma widoku na morze ani na zielone wzgórza, ani nie „spogląda na przestronne pola”²¹, inny, ponieważ jest

na ten temat, zob. poniżej *List* 119,11,468v; 31,480v; 36,483r; 37,483v; 42,486v.

¹⁸ Zob. poniżej, *List* 76,520v–522r.

¹⁹ Zob. poniżej, *List* 76,522v–527v; do tegoż drobiazgowego opisu poszczególnych eremitów Giustiniani odwołuje się również w *Lettera a Francesco Boni* [*Lettere* 215, 22 II 1512], zob. PAOLO GIUSTINIANI, *Elogio della vita eremitica. Scritti. T. 1*, red. EREMICI KAMEDULI GÓRY KORONNEJ, Cinisello Balsamo 2012, s. 221 [wyd. pol. *List do Franciszka Boniego*, [w:] *Pochwała życia eremickiego*, przekład EREMICI KAMEDULI GÓRY KORONNEJ, J. PARTYKA, red. nauk. J. PARTYKA, *ŻrMon* 71, 2014.

²⁰ Por. poniżej, *List* 119,45,487v–490v; epilog,42r–48r.

²¹ HORACY, *Epistulae* I,10,23: *longos quae prospicit agros*.

zimne albo gorące, albo wystawione na wiatr północny lub południowy, inny, któremu się nie podoba, ponieważ nie ma niewysychającego źródła, inny – ponieważ nie jest otoczone lasami, inny – ponieważ nie może produkować warzyw, a wreszcie okazuje się nieprzyjazne, ponieważ albo jest zbyt blisko miasta, albo zbyt oddalone od towarzystwa ludzi, otóż należy się obawiać, że ktoś taki nigdy nie osiągnie życia pustelniczego. [...] Ktokolwiek w tym, co dotyczy jego nawrócenia się do Boga, chce podążać za podszeptami ludzkiej roztropności i, wybierając miejsce, czas albo towarzyszy, chce mierzyć wszystko podług mądrości świata [...], ten (możesz być tego pewien), albo uczyni to później, albo – i tego boję się bardziej – nigdy się nie nawróci, nigdy nie podejmie życia pustelniczego²².

²² *Santa Maria Maddalena, modello di vita contemplativa. Prima redazione latina* [6 gennaio 1521], Ms. Tusc. Q II, n. 21,1, k. 123v–124v, TLF I, s. 252.

NOTA WYDAWNICZA WYDANIA WŁOSKIEGO (2016)

Oryginały trzech tekstów, które tutaj przedstawiamy, znajdują się w następujących częściach korpusu pism Pawła Giustinianiego:

* Lista pytań (*promemoria*) Wincentego Quiriniego dla Tomasza Giustinianiego – Ms. Tusc. Q IV, n. 33, 1, f. 545rv, TLF I, s. 298;

* List 76 – Ms. Tusc. Q IV, n. 33, 3, k. 514r–543v, TLF I, s. 298–299;

* List 119 – Ms. Tusc. 257, f. 1r; Ms. Tusc. Q IV, n. 29, k. 459r–490v; Ms. Tusc. 257, k. 40r–48r, TLF I, s. 297.

Przy odesłaniach do listy pytań Quiriniego podawany jest numer danego paragrafu, na jakie tekst został przez nas podzielony, oraz numer karty rękopisu, na której się on znajduje; w odesłaniach do dwóch listów Giustinianiego podawany jest, w przypadku listu 76, numer karty rękopisu, niepoprzedzony jednak skrótem „k.”; w przypadku listu 119, ponieważ ma on układ dziennika z prawdziwego zdarzenia, dodawany jest, przed numerem karty, również numer danego dnia Wielkiego Postu.

Cytaty z Pisma Świętego (o ile nie jest inaczej zaznaczone w przypisie) podawane są w najnowszym przekładzie Konferencji Episkopatu Włoch (2008); numeracja psalmów wzięta jest z Wulgaty.

Oddając we współczesnym języku włoskim niełatwy język ludowy Giustinianiego – przesycony dialektem we-neckim i łaciną oraz, jak wyżej powiedziano, często daleki od gramatycznej poprawności – starano się tam, gdzie było to możliwe, zachować jego wyraźnie kolkwialny charakter.

Ponadto wydawca uważa za swój obowiązek, by z całego serca podziękować swoim przełożonym, zwłaszcza najczcigodniejszemu Ojcu Majorowi Kongregacji Eremitów Kamedułów Góry Koronnej, o. Elíasowi Castillo Zárate EC, i wielce czcigodnemu Ojcu Przeorowi eremu Monte Rua (Padwa), o. Winfriedowi Leipoldowi EC, ponadto wszystkim współbraciom, rodzicom, Robertowi i Milvii, siostrze Robercie i bratu Danielowi (którym, między innymi, ta książka zawdzięcza swą wyrafinowaną szatę graficzną) wraz z ich rodzinami za zachętę, umocnienie i modlitwy, którymi pilnie go wspierali.

NOTA WYDAWNICZA DO WYDANIA POLSKIEGO (2024)

W języku polskim ukazały się dotychczas cztery tomy dzieł Pawła Giustinianiego, które tworzą drugi pod względem wielkości, po języku włoskim, korpus dzieł Błogosławionego; niniejszy tom będzie piątym. Z tego powodu, dla łatwiejszego poruszania się wśród tekstów, dodano odniesienia do konkretnych *loci* w polskich wydaniach, przede wszystkim ze względu na to, że znacznie łatwiej z nich skorzystać niż z włoskich oryginałów.

Cytaty z Pisma Świętego w języku polskim pochodzą z Biblii Tysiąclecia (V wydanie); łacińskie – z Wulgaty klementyńskiej. Polskie cytaty z Wulgaty, ojców Kościoła bądź z innych tekstów, jeśli nie wskazano inaczej, są w przekładzie tłumacza. Niekiedy zdecydowano się na odejście od istniejących wydań polskojęzycznych, zwłaszcza w przypadkach, gdy sens istniejących przekładów odbiegał od idei wyrażonej czy też w dany sposób odbieranej przez Giustinianiego.

Jacek Partyka, maj 2022 r.

PROMEMORIA
WINCENTEGO QUIRINIEGO
DLA TOMASZA GIUSTINIANIEGO

*PROMEMORIA*¹ WINCENTEGO QUIRINIEGO DLA TOMASZA GIUSTINIANIEGO

Wenecja, przed 10 VI 1510 r.
[545r]

1. Pamiętaj² przede wszystkim, by zwrócić uwagę, jak wygląda to miejsce; a nawet gdyby teraz nie było bardzo odstręczające, wyobraź sobie, że wszędzie jest śnieg i że widzisz, jak śnieg sypie się z nieba. I pomyśl o chłodzie, który z powodu śniegu i ze względu na charakter miejsca odczuwa się w zimie w dzień, w nocy, w kościele, na ścieżkach i w celi; i pomyśl o swojej budowie ciała, i dobrze się zastanów, czy ono będzie mogło znieść ten chłód.

¹ *Pro memoria* (łac.) – do zapamiętania, notatka dla pamięci (przyp. red.).

² Quirini, *passim*, zwraca się do Giustinianiego w formie grzecznościowej drugiej osoby liczby mnogiej (czyli np.: pamiętajcie, bądźcie, chciejcie, wybaczcie itd.). Ze względu na ich zażyłą przyjaźń, wieloletnią znajomość, wspólność myśli i – *ante omnia* – odmienną specyfikę ówczesnych form językowych tłumacz, odmiennie niż we włoskim oryginale, zdecydował się użyć drugiej osoby liczby pojedynczej, właściwej dla rozmowy przyjaciół lub bliskich znajomych (przyp. tłum.).

2. Zobacz również, w jaki sposób radzi się tam z chłodem, zarówno jeśli chodzi o budynki, jak i o ogień, a także o ubrania i pośłania na łózkach. I w kościele – jak będzie można znosić chłód bez ognia. A wypytaj o to mnichów, konwersów oraz kogoś z okolicy, kto bezstronnie będzie mógł udzielić ci być może lepszych informacji niż pozostali. I przyjrzyj się dobrze [pustelnikom], od stóp do głów, jakie noszą szaty, każdy z nich.
3. A jeśli chodzi o budynki, obejrzyj każdy, najmniejszy zakątek, biorąc pod uwagę zarówno wygody ciała tych, którzy tam mieszkają, jak i przyjemności ducha. I nie zapomnij dobrze się przyjrzeć wszystkim rzeczom, które znajdują się w tych celach, dokładnie wszystko spisując.
4. Pamiętaj ponadto, żeby zwrócić baczną uwagę, jakie jest pożywienie mieszkańców, dzień po dniu, i skąd pochodzi, i kto je serwuje.
5. I postaraj się dobrze wywiedzieć, czy byłoby czymś uciążliwym dla konwersów (jeśli otrzymaliby takie polecenie), żeby w dni postu podawać ci coś innego niż to, co podają zakonnikom.
6. A ponadto zastanów się również, czy dla zakonników byłoby to powodem do oburzenia, jeśli w tym miejscu ktoś stale, a nie przez kilka miesięcy, wiódłby życie bardziej dostatnie niż oni, i czy w umysłach tych ludzi mogłoby narodzić się przekonanie, że to może umniejszyć sławę tego miejsca, która trwa od tak długiego czasu.

7. I mówię ci, że tego wszystkiego musisz się dowiadywać na różne sposoby, aby – chociażby ustnie i na piśmie złożyli ci wszelkie obietnice oraz byli gotowi zaspokoić twoje prośby – można było przewidzieć, jaka będzie tam sytuacja po śmierci obecnego generała³.
8. I staraj się również dowiedzieć – ponieważ będziesz musiał w dni ich postów korzystać z żywności, którą spożywają, kiedy nie poszczą o chlebie i wodzie – skąd będą pochodziły te posiłki i czy to nie będzie jakaś zmiana dawnego charakteru tego miejsca. I nie próbuj się tego sam domyślać, ale wydobądź te informacje z ust konwersów i zakonników przy pomocy sprytnych i niebezpośrednich pytań [...] ⁴.
9. A jeśli chodzi o życie zakonników, staraj się dowiedzieć, jakie są ich zajęcia od pierwszej godziny nocy⁵ aż do pierwszej godziny nocy następnej, i wszystkie je zapisuj, jedno po drugim, zarówno te, które wykonują wspólnie, jak i te, które wykonują we własnych celach, rozróżniając obowiązkowe od tych, które wykonują z własnej woli.
10. Dowiedz się również, na ile możesz, jaka jest ich umysłowość: czy są prości, czy rozmiłowani

³ Piotra Delfina; na jego temat zob. poniżej, *List* 76,522v, przyp. 137.

⁴ Lakuna w rękopisie.

⁵ Pierwsza godzina nocy w dawnej Italii rozpoczynała się pół godziny po zachodzie słońca; zob. poniżej, *List* 76,521r, przyp. 102.

w Bogu, czy przesądni. A zwróć szczególną uwagę na to, czy dają tysiące prymitywnych i dziwnych interpretacji do zagadnień Pisma Świętego, czy bardziej wierzą bajkom niż Ewangelii Chrystusa i z jakim żyją sercem, z jaką wiarą, z jaką miłością względem Boga i wśród samych siebie; czy wśród nich panuje zawiść i ambicja, by uważano ich za świętych; czy uważają się za lepszych od wszystkich, mało ceniąc innych w porównaniu z nimi samymi; czy jest tam próżność chwalenia się; czy z ich słów można wydobyć jakąś korzyść; czy pod jakimś względem ich myśli i pragnienia kierują się ku rzeczom światowym. I to stanie się dla ciebie jasne, gdy porozmawiasz ze wszystkimi, a także wypytasz tych z zewnątrz.

11. I postaraj się poznać sytuację każdego z nich: z jakiego miasta, kiedy i dlaczego przyszedł do eremu oraz jak tam wytrwał aż do tej pory; co niepokoi ich umysły, o czym rozmawiają; pod jakimi względami cierpią na ciełe, na czym oparli swoje nadzieje, czy żyją w zdrowiu i długo.
12. A jeśli chodzi o tych, którzy odeszli: kim są ci, którzy odeszli, ile czasu od tego upłynęło i dlaczego [to uczynili]. A do tej kwestii podejdz sprytnie i rozmawiaj osobno z różnymi osobami, abyś mógł poznać prawdę.
13. Przyjrzyj się, ile jest czasu na naukę, a ile na wspólne dyskusje i w jakim miejscu; czy będziesz mógł wychodzić na przechadzki po okolicy; czy będziesz mógł wchodzić do cel towarzyszy wiele

razy w tygodniu, przynajmniej za pozwoleniem; a jeśli byłoby tam do dyspozycji jakieś osobne [miejsce], czy będziesz mógł się tam udawać.

14. I staraj się pojąć [545v], jaką miłością są ożywieni w okresie złego stanu czy to ducha, czy ciała. A tego dowiedz się nie tylko na temat zakonników, ale również konwersów.
15. I [wybadaj] z jakim duchem, z jakim nastawieniem będą się do ciebie zwracać, gdy będziesz oblatem, i czy przyjmą to chętnie, że chociaż będziesz w pozycji niższej niż oni wszyscy, to jednak będą ci służyć, jeśli chodzi o dostarczanie posiłków, a czasem i innych rzeczy.
16. Zastanów się nad tym ze spokojem i nie daj się porwać pragnieniu szybkiej ucieczki oraz uwolnienia się od głębokiej samotności; ponieważ jeśli tam nie zechcesz [zostać], to może uda ci się to gdzieś indziej?
17. Dowiedz się, czy inny generał lub ten [aktualny] mógłby usunąć ciebie stamtąd odgórnym nakazem i czy przytrafiło się to innym podwładnym albo oblatom, i czy kiedykolwiek w eremie mieszkał ktoś, kto prowadził życie bardziej dostatnie niż mnisi.
18. Wypytaj ponadto o wszystkie szczegóły, które zapisałeś; a w przypadku, gdyby spodobało ci się to miejsce i sposób, w jaki się tam żyje, przedstaw jasno na piśmie swoje prośby, ze wszystkimi

szczegółami, jakie zechcesz⁶; i daj im również do zrozumienia, że chcesz, aby wszystko było zaprobowane przez Rzym.

19. I pytaj o to wszystko, każdy detal, jakby dotyczyło to tylko ciebie; potem zapytaj również, czy na tych samych warunkach mogą przybyć twoi towarzysze⁷, gdy tego zechcą, albo jeden, albo dwóch.
20. I z odpowiedziami do tych poszczególnych punktów wróć do domu, i zastanów się, co będzie dla ciebie lepsze.
21. Wypytaj się dokładnie również o habit, aby nie popełnić tego błędu, co wcześniej⁸, i mów o tym tak otwarcie, żeby wszyscy zrozumieli; również w odniesieniu do faktu, że nie idziesz tam, żeby zostać zakonnikiem albo konwersem, albo być do czegoś zobowiązany ani teraz, ani w przyszłości, aż do śmierci. I mów to bez ogródek, i najdobitniej, jak to będziesz mógł uczynić, aby nie rodziły się fałszywe nadzieje.
22. I mów otwarcie, że nie chcesz praktykować postów tak jak oni i że uważasz, że nie jesteś w sta-

⁶ Giustiniani tak uczyni: zob. *Lettere*, 70, 10 V 1510, [w:] MASSA, *L'eremo*, s. 113–119; odpowiedź, jakiej udzielił mu Delfin (początek lipca 1510), można przeczytać tamże, s. 119–120.

⁷ Czyli Wincenty (później Piotr) Quirini i Giovanni Battista Cipelli; na ich temat zob. odpowiednio poniżej, *List* 76, 514r, przyp. 1; *List* 119, 1, 461r, przyp. 20.

⁸ Nie wiemy niestety, do jakiej sytuacji odnosi się Quirini (przyp. tłum.).

nie ich praktykować; a jeśli uważałbyś inaczej, to [mów, że] chcesz móc ich nie praktykować na własne życzenie i chcesz mieć posiłki przygotowywane itd.

23. I w tej kwestii nie możesz powiedzieć, że bardzo dużo to zbyt wiele. Zanim rozważysz w duchu, czy to miejsce ci się podoba, pomódl się głęboko, najlepiej jak potrafisz, i po kilkudniowym poście oraz modlitwie zastanów się, czy to miejsce ci się podoba, czy też nie, i nie śpiesz się z uznaniem, że jesteś z niego zadowolony albo że jesteś z niego niezadowolony; ale we wszystkim, najpierw się nad tym zastanawiając, prosząc o pomoc Chrystusa, aby w tej rzeczy to On kierował twoją wolą, żeby z niej samej nie wynikało żadne działanie, ale tylko jeśli [...] ⁹ gdybyś jednak nie wiedział, prosząc ją [Ją?] z serca o działanie [...] ¹⁰ to, o co później ciebie poprosi, po postach i po modlitwie, wybierzesz jako najlepszą rzecz ¹¹.

⁹ Lakuna w rękopisie.

¹⁰ Lakuna w rękopisie.

¹¹ W ostatniej części listu Quiriniego są dwie lakuny, jednak wydawca nie podał ich wielkości, dlatego powyższy fragment dopuszcza kilka możliwości tłumaczenia. Dla jasności, podajemy go również w formie oryginalnej: „ma il tutto, considerandolo prima, domandando aiuto a Cristo, che in questa cosa sia lui quello che muova la vostra volontà, perché da essa stessa non abbia moto alcuno, ma solo se [...] ora che non lo sappia, pure, domandando di cuore a lei il movimento [...] quello che dopo vi domanda, dopo i digiuni e dopo la preghiera, lo sceglierete come la cosa migliore”.